

**SZTERHÁZY KÁROLY KATOLIKUS EGYETEM
NEVELÉSTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA**

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Szűts-Novák Rita

Gyertyánffy István és Imre Sándor nőképe és nőnevelési gondolatai

Témavezetők:

Prof. dr. Pukánszky Béla egyetemi tanár

Dr. habil. Molnár György egyetemi docens

Eger, 2022.

Tartalom

I. Bevezetés. A téma indoklása	3
II. A kutatás célja, kutatói kérdések	3
III. A kutatás módszerei	5
IV. A kutatás forrásai; kutatástörténeti előzmények, elméleti beágyazottság	5
V. A dolgozat eredményei	8
VI. Kutatói válaszok	12
VII. További kutatási lehetőségek	14

I. Bevezetés. A téma indoklása

Kvalitatív kutatásunk tárgyát az Országos Széchényi Könyvtár kéziratári állományában lévő primer források; eddig publikálatlan dokumentumok felfedezése adta, és érdeklődésünk természetszerű kíváncsisággal fordult Gyertyánffy István és Imre Sándor személye és az őket övező kulturális közeg felé. Meggyőződésünk, hogy változó világunkban is nagyobb hangsúlyt kellene fektetni a kulturális emlékezet jelentőségére, ugyanis ez ma kezd kevésbé hangsúlyossá válni és kiveszni látszik a gyakorlatból bizonyos területeken, mint például az olvasás. Ideális módszertani megoldásnak tartjuk a Dombi Alice által javasolt viszonylag újszerű, szubjektív neveléstörténet-írás útját, amely azt a kulturális emlékezet forrásaként tárgyalja. A nevelési emlékezet írott és szóbeli forrásokon keresztül juttat el bennünket a pedagógiai tapasztalatokhoz, amelyek által feldolgozhatjuk az adott kor, vagy esetünkben az adott pedagógusok mentalitástörténetét. Mivel az írói biográfia nagyban segít a kutatónak egy szerző munkásságának árnyaltabb feldolgozásában, ezért analitikus vizsgálatunk alapjának az Imre-leveleket és Gyertyánffy kéziratokat, mint újraolvasásra szánt, elemzésre használható szövegkorpuszokat tekintjük.

A 19. század utolsó éveiben tapasztalt ipari fejlődés és az azt kísérő tudományos és technikai forradalom megteremtette a világban a kapitalizmus lényegét. A társadalom szerkezete is átalakult, az emberek életmódja és magánélete megváltozott. A 1890 és 1914 között megjelenő új kulturális és társadalmi világnézet a hit, régi hagyományok, szokások, életmód, és valójában a teljesség érzésének elvesztése gyászából táplálkozott, amelyet a politika, vallás és az oktatás már tudott jóvá tenni, vagy meggyógyítani. A modern pedagógia és európai nevelés megszületésének gyökerei ezekben a társadalmi, gazdasági, ipari és politikai változásokban keresendők. Ugyanis a megváltozott gondolkodásban már helyet kaptak kultúra- és oktatás-kritikai hangok, de a szocializmus és munkásmozgalom előretörése is megrémítette a világot. A problémákra kézenfekvő megoldásnak tűnt a hagyományos iskolai gyakorlat megújítására törekvő reformpedagógia. A reformmozgalomhoz pedig szorosan kötődött az az empirikus pszichológiai irányzat, amely a gyermek pszichéjével és fejlődési sajátosságaival foglalkozott. De egyre inkább helyet kaptak a női egyenjogúsági törekvések, emancipációs mozgalmak is.

A napló és levélírás századokon keresztül a tudományos és gyakran irodalmi diskurzus legfőbb eszköze volt. Az eszmecsere ebbéli formája egyéb tudományágakból is ismert, például a 19. századi magyar irodalomban is nagy hagyományokra vezethető vissza, ahol például Toldy Ferencen kívül Arany János folytatta a legkiterjedtebb levelezést. A kor levélírási szokásai is személyenként nagyban különböztek. Természetesen a kapcsolattartás elsődleges fóruma volt,

így jelen esetben is elsődleges forrásként is szolgál számunkra. Holott Imre Sándornak nem voltak levélírással irodalmi ambíciói, mint Arany Jánosnak, illetve megsemmisíteni sem akarta, mint annak barátja, a lelkész-költő Tompa Mihály, mégis sajátos stílusú kéziratái számos olyan adattal gazdagítanak bennünket, amelyekről nyomtatott munkáiból nem szerezhethünk tudomást. Gyertyánffy naplójának megírását az unaloműzés mellett már az utókorra hagyás is motiválta, ezért életrajzi adatokban sokkal inkább bővelkedik, mint Imre Sándor- főként szakmai érdekű - levelei.

A lánynevelés hosszú évezredek után kezdett Magyarországon teret nyerni, például a 19–20. század fordulója körül megnyíltak a hazai egyetemek kapui is, így például Hugonnai Vilma (1847–1922) első magyar orvosnő 1896-ban végre engedélyt kapott a csaknem húsz éves zürichi oklevelének elismertetésére. A nőnevelés ügyét elősegítették a nyugatról jövő reformpedagógiai mozgalmak, de hazai meggyökerezésében szerepet játszottak a kor jelentős férfai, és a velük kapcsolatban levő női gondolkodók, azon belül is legfőképpen női pedagógusok, írók és újságírók. A két férfi szakmai levelezésének és kapcsolati hálójának köszönhetően a nőnevelés ügyét támogató közeg először kisebb, majd nagyobb sikereket ért el a feminista törekvések gyakorlati megvalósításában, illetve több esettanulmánnyal bizonyítjuk, hogy tanítványaik miként vitték tovább ezirányú nemzetnevelési terveiket.

II. A kutatás célja, kutatói kérdések

Elsődleges kutatói felvetésünk, hogy az Országos Széchényi Könyvtár korabeli kéziratári anyagának példáján keresztül bizonyíthatjuk, hogy -mikrohistorizáló eszközök segítségével- a Széchényi István nyomdokain haladó Imre Sándor pedagógus és művelődéspolitikus kortársaival folytatott hivatalos és személyes levelek szövegelemzésével értelmezhető legobjektívebben napjainkban a művelődéspolitikus pedagógiai munkássága. Továbbá kísérletet teszünk annak bemutatására, hogy a mikrohistorizmus, mint metodikai irány miként használható a neveléstörténetben is. Kvalitatív, deduktív neveléstörténeti kutatásunk során Gyertyánffy István, illetve a Pedagógium vezetésében utódja, Imre Sándor nőnevelési koncepciójának elemzését és magyarázatát végezzük az Országos Széchényi Könyvtár kéziratári anyagának, mint elsődleges forrásunknak feltárása után. Természetesen doktori munkánk elkészítése során nem hagyjuk figyelmen kívül a témával kapcsolatos elméleti munkájukat, és a témáról szóló szakirodalmat sem, de a fókusz az eddig még feldolgozatlan és publikálatlan kéziratári anyagon van, amely érintve az elemzett szövegek keletkezésének kontextusát, amely nagyrészt biográfiai elemekre épül.

megvizsgáljuk, hogy a kiegyezés idején milyen nyugati áramlatok hatottak rájuk, majd a századfordulón hazánkba érkező reformpedagógiai irányzat jellemző elemei miként jelentek meg gondolkodásukban és tanári gyakorlatukban. Meggyőződésünk, hogy különböző nőnevelési eszményüket és feminizmusukat ezek is befolyásolták.

A dolgozat tematikai fókuszában Gyertyánffy részben feltárt és Imre Sándor kevésbé közismert nőnevelés-koncepciója áll, amely kutatási előfelvetésünk szerint a szerzők szakmailag aktív, csaknem nyolc alkotóévtizede alatt, a történelmi események következtében, hol jelentősebb, hol elhanyagolhatóbb módosulásokon ment keresztül. Az aktív társadalmi felelősségvállalásért érzett hajlamuk elméleti műveiken túl hétköznapijaikban is fontos szerepet játszik, amely érthető módon személyes és hivatalos levelezésükben is helyet kap, ahogy Gyertyánffy másik egodokumentuma, naplójegyzetei is sok információt árulnak el a vizsgált témáról. Véleményünk szerint a konkrét biográf esetek ismertetésével Imre Sándor és mestere nevelélmélettel kapcsolatos eddig ismert gondolatai pragmatikusabb színezetet kapnak, így materializálódik az elméleti műveikből kiolvasható nemzetneveléssel kapcsolatos, holisztikus gondolatrendszer, és annak problémátörténeti csomópontjai.

Eddig nem publikált és analizált kézíratainknak hazai neveléstörténeti kontextusba helyezésével longitudinális, komparatív kép rajzolódik ki a pedagógusokról és kapcsolat-hálójuk, tanár-diák viszonylatrendszerük áttekintésének köszönhetően az őket körülvevő, korabeli szellemi elit (folyóiratok, társaságok, egyesületek) működéséről. Munkánk további hozadéka lehet, hogy a két ismert férfi tudóson kívül, bemutatjuk a körülöttük, a nemzetért aktívan tevékenykedő, nagy hatású, de ma már kevésbé ismert női feminista-, illetve nőképzéssel foglalkozó asszonyok szakmai életútját.

Tervünk, hogy írásunk elsősorban korabeli kéziratok, tanulmányok, könyvek, magyar nyelvű sajtótermékek anyagára támaszkodva, a bennük fellelt írások kvalitatív elemzésére alapozva, nemzetközi kitekintéssel fókuszáltan mutassa be a dualizmus kori magyarországi nőtörténet különböző dimenzióit, annak előzményeit és következményeit, alapvetően a városi közép- és felső rétegekre, illetve a nőemancipáció, a női életmódváltás fontosabb lépéseire és eredményeire koncentrálna.

III. A kutatás módszerei

Kutatásunk során leíró jellegű, primer forrásokra épülő, történeti megközelítést, dokumentumelemzést alkalmaztunk. Az olvasóközönség mindig is rokonszenvezett az ego dokumentumokkal, így a levelezéssel, és a történettudomány is fontos forrásként kezelte a

szubjektív írásokat. A dokumentumelemzés révén a korábban megfogalmazott történeti, -neveléstörténeti problémák értelmezése reflektáltabbá teszi az első és második világháború alatti egyetemi és nonformális oktatás kérdését is. A frissebb irányzatokra jellemző, hogy mivel a történelmet egyénileg megtapasztaló embert helyezik kutatásuk középpontjába, elsőrangú forrásra bukkannak a személyes jellegű írásos anyagokban.

A rövid kortörténet a felsőoktatás-történetírás kutatói számára részletes, jól használható, eddig feltáratlan anyagot biztosít. A megszokottnak tekinthető szakirodalmi feldolgozás mellett a történettudományi kutatás hagyományai szerint számos primer forrással dolgoztunk, ugyanis a pedagógia soha nem volt igazán önálló diszciplína, hiszen kezdetektől összemosódott más tudományágakkal, mint filozófia, fizika vagy biológia és orvostudomány. Véleményünk szerint, épp ezért az interdiszciplináris történeti vizsgálódás számos új eredménnyel gazdagítja mind a neveléstörténetet, mind a kapcsolódó diszciplínákat.

Az elemzés során érdemesnek tartottuk megvizsgálni a kiválasztott forrás tágabb kontextusát, felderíteni történetét, történeti beágyazottságát. Ennek érdekében hasznos volt az alábbi, Hegedűs Judit által nyújtott szempontokat figyelembe venni és értelmezni: felderíteni a kéziratok történeti meghatározottságát, keletkezésének idejét, származásának helyét, annak függvényében, hogy milyen adatokat (évszám, esemény, név, hely, egyéb adatok) és megállapításokat/ítéleteket, összefüggéseket (ok-okozati) tartalmaz a forrás.

IV. A kutatás forrásai; kutatástörténeti előzmények, elméleti beágyazottság

A magyar pedagógusok koronként, leginkább különböző alkalmak és évfordulók kapcsán megemlékeztek Gyertyánffyról. Kivételes módon a legemelkedettebb ünneplésre és méltatásokra 1881-ben, pályája csúcán, tanári tevékenységének negyedszázados évfordulóján került sor. Nemcsak a kultúrkormányzat és a korabeli pedagógiai sajtó becsülte kiemelkedő érdemeit, utóbbi alapos részletességgel beszámolt a Pedagógiumban rendezett ünnepségről is, hanem egyéb lapok, többek között a Vasárnapi Ujság is, amely 1881. évi június 12-i számában vezércikket szentelt Gyertyánffynak. Azonban ezután rohamosan csökkent az érdeklődés a sajtóban a pedagógus munkássága iránt. Személyes ismerősei számának csökkenésével a 20. század közepén nevének és emlékének mellőzése tovább folytatódott, mígnem köszönve elsősorban a felsőfokúvá vált tanítóképzők oktatóinak és kutatóinak és nem utolsósorban a szocialista korszaknak, a hatvanas években ismét a neveléstörténet érdeklődési körébe került ő és az általa képviselt népnevelő pedagógia. Ezeknek az éveknek voltak a termései

Magyarfalvy Lajos ezirányú írásai is, amelyek, ha ideológiailag nem pártatlan, de legalább objektivitásra törekvő, és a munkásságára fókuszáló képet alkottak róla, amely hiánypótló volt a korban. Gyertyánffy István életútjának bemutatására az utóbbi években néhány jelentősebb munka és disszertáció született, említésre méltók Kelemen Elemér értekezései és Fizel Natasa doktori disszertációjának azon részei, ahol bemutatásra kerül a polgári iskolai tanítóképzés létrehozása, illetve Gyertyánffy elgondolásai a polgári iskola pedagógusai képzésének helyéről, módjáról. Született továbbá három, a témába vágó, a pedagógus feminizmussal kapcsolatos megközelítéséről szóló munka Dombi, Droppáné és Kéri tollából, amelyeket írásunk alapjául véve, tanulmányunk a témát érintő részeinél mutatunk be.

Imre Sándor munkásságáról szóló diszkurzust többségében túlzottan részrehajló, felszínes, és a személyes érintettség, illetve a korszellem okán gyakran átpolitizált szövegek jellemzik (pl.: Heksch Ágnes, 1959; 1969), de számos követendő, inspiráló, konnotációtól mentes megközelítés is született.¹ Martinkó József tanulmánya foglalkozik részletesen Imre Sándor azon erkölcs fogalmával, amire természetesen nagy hatása volt példaképe Schneller szemlélete, hiszen mindketten az egyén erkölcsi fejlődésének hívei.² A független szerzőség és időbeliség aspektusából vizsgálja a témát Pukánszky Béla tanulmánya *Imre Sándor neveléstana* című tanulmánya is, ahol a szerző megfelelő objektivitással és szakmai háttérrel elemzi Imre Sándor neveléssel kapcsolatos műveit, központba helyezve a *Neveléstan* című munkát. Kimondottan az ő nemzetnevelés koncepciójával foglalkoztak az utóbbi évtizedekben Golnhofer Erzsébet, Tamusné Molnár Viktória és Dévényi Anna, valamint Donáth Péter.

A dualizmus kori nőképpel és nőneveléssel kapcsolatban Kéri Katalin vonatkozó könyvei; *Hölgyek napernyővel–Nők a dualizmus kori Magyarországon* és a *Női élet, lánynevelés az újkorban, Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon* mérvadók számunkra.³ Kéri sokat foglalkozott egyrészt a 16–20 századok hazai nőnevelésének helyzetével, másrészt lényeges szempontnak tartja a „nemzetközi, országos, regionális vagy helyi szintű adatok feltárása mellett a mikrotörténelem, a személyesen megélt múlt emlékeinek kutatását” is. Ugyancsak Kéri Katalin köré szerveződött a Pécsi Nőtörténeli Műhely, amely a nőnevelés történetének 19. és 20. századi epizódjait mutatta be az „*Asszonyoknak igen sokat kell tudni...*” című kötetükben is. Különösen érdekesek voltak számunkra a kötet azon

---

HEKSCH Ágnes, *Imre Sándor nevelésméleti tevékenysége 1919-ig*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1959.; S. HEKSCH Ágnes, *Imre Sándor művelődéspolitikai rendszere*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1969.

² MARTINKÓ József: *Imre Sándor erkölcsi nevelésről vallott nézetei napjainkban = Az erkölcs szépsége - A kaposvári Erkölcs-, Művészetfilozófiai és -nevelési Konferencia előadásai—2003., augusztus 27-29.*, szerk. CZIRJÁK József et al., Kaposvár, Kaposvári Egyetem Csokonai Vitéz Mihály Pedagógiai Főiskolai Kar, 2005, 364-378.

³ KÉRI Katalin, *Hölgyek napernyővel: nők a dualizmus kori Magyarországon, 1867-1914*, Pécs, Pro Pannónia, 2008; KÉRI Katalin, *Női élet, leánynevelés az újkorban: válogatott tanulmányok*, Budapest, Gondolat, 2015; KÉRI

tanulmányai, amelyek egodokumentum elemzésre vállalkoztak, így inspirálónak találtuk például Czeferner Dóra értekezését a New York-i Schwimmer Rózsa-hagyatékáról, vagy Maisch Patrícia *A lánynevelés lenyomatai 19. századi női naplókból*.

Vizsgálatunk előzményeinek bemutatása kapcsán mindenképpen szót kell ejtenünk Kereszty Orsolya vonatkozó tevékenységéről, aki hangsúlyozta a dualizmuskori lánynevelésben a nemzetépítő folyamatok hatását, amely jelen írás szempontjából is fontos perspektívát nyújt, hiszen véleményünk szerint ahogy Gyertyánffy népnevelő, úgy Imre Sándor nemzetnevelés koncepciójához is hozzátartozik a nőnevelésről alkotott gondolatrendszer, amely ez idáig feltáratlan volt. Továbbá idetartozik még „*A nő és társadalom*” – *A nők művelődéséért (1907–1913)* című kötet, amely Kérihez hasonlóan szintén beszámol a dualizmuskori nő művelődési lehetőségeiről, ahol a szerző kiemeli az ONE oktatás területén eszközölt lényeges változtatásait. Az elemzett levél kapcsán ezért is tartottuk jelen esetben is hiánypótlónak alfejezetünkben az egyesület működéséről szóló rövid részt.

Pukánszky Béla hívta fel a figyelmet a reformpedagógiai mozgalom Magyarországra érkezésére. A nyugati társadalmakban bekövetkező változások hazánkba is eljutottak a század végére, megteremtve ezzel a nőjogi törekvések táptalaját. Egyre több nő és férfi állt ki tettel, szóval és írással a két nem egyenjogúsága mellett. Így a 19–20. század fordulóján a nők már nemcsak az oktatás és a munkavállalás területén kívántak nagyobb szabadságot, hanem a korábbi elszigetelt törekvések után, már egyre nagyobb számban jelentek meg a magánéletet érintő vélemények, mint a szabad párválasztás vagy a gyerekvállalás. A nőegyletek létrejötte az egyesülési és gyülekezési jog elismerésének következménye volt.

Nóvik Attila *A pedagógiai szaksajtó és a néptanítói szakmások a dualizmus korában* című könyvében kifejti, hogy a különböző egyenjogúsági törekvések ellenére a női szerzők aránya az összes folyóiratban nagyon alacsony volt. A közéleti érdeklődés napjainkban a nőkérdés iránt nem elhanyagolható, ez által az interdiszciplináris téma további tárgyalása nem csak a századfordulón, hanem napjainkban is időszerű. A társadalmi nemekről és női szerepekről több jelentős írást publikált Palasik Mária, Pető Andrea és Sipos Balázs is

V. A dolgozat eredményei

A disszertáció ötödik, legterjedelmesebb fejezete a századfordulós nemzetközi és magyar honi reformtörekvéseket és a nőkép kronologikus megjelenését mutatja be Imre Sándor és Gyertyánffy István munkáiban és kézírataiban (1905–1914). Megjelenik a házas nő alakja és az ideális feleség rousseau-i toposza *A népiskola módszertanának (1876)* lányneveléssel

kapcsolatos részében, a Társadalomtudományi Társaság és Imre Sándor 1905-ös és későbbi álláspontja a reformpedagógia értékeiről, és a női oktatás kérdéséről, a magyar neveléstörténeti kutatási előzmények a magyar nőnevelés történetében a 19–20. század fordulóján bekövetkezett paradigmaváltással kapcsolatban, a nőnevelés témakörének az Országos Nőképző Egyesülettel kapcsolatos ábrázolása Imre Sándor Csiky Kálmánné Gönczy Etelkának írt 1906-os levelében, a nőnevelés és a lélektan összefüggései Imre Sándor gondolatrendszerében a jelentősebb vonatkozó nemzetközi és hazai kongresszusok fényében (1913), valamint a „*Leányoktatásunk egységes szervezése*”: *a nőnevelés kérdése a Magyar Pedagógiai Társaság szerint (1914)*. Az *V. 1. A házias nő alakja és az ideális feleség rousseau-i toposza A népiskola módszertanának (1876) lányneveléssel kapcsolatos részében* című alfejezetben felhívjuk a figyelmet, hogy bár Friedrich Dittes az osztrák iskolarendszeren belüli reformtörekvéseiről volt ismert, még szintén a „gondos, házias, takarékos nő és édesanya” szerepkört szánta a lányoknak. És mivel a német-osztrák pedagógus nagy hatással volt Gyertyánffy Istvánra már annak fiatal tanárként megtett tanulmányútja során is, ez a befolyás a későbbiekben is hatással volt annak nőképére. Erre a megállapításra abból is következtethetünk, hogy pedagógiáját a végsőkig kísérte az a meggyőződés, hogy a nők csak alig léphetnek ki az anya-feleség szerepkörből, de ha mégis megteszik, akkor ezt a haza szolgálatában tegyék. Az *V. 2. A pedagógia reformja? A Társadalomtudományi Társaság és Imre Sándor 1905-ös és későbbi álláspontja a reformpedagógia értékeiről, köztük a női oktatás kérdéséről* részben az oktatásügyi kérdések reprezentálására cikkeket választottunk ki, és különböző problémafókuszok mentén elemeztük. Megjelenítettük azokat a dualizmuskori problémákat, amelyek a századfordulón az oktatás során problémát jelentettek, és amelyre a reformpedagógia is fókuszált (tankönyvek vastagsága, tananyag mennyisége, család szerepek, koedukált nevelés, női szerepek, nemzetközi trendek). Azt is megmutatjuk, hogy noha Imre Sándor viszonyulása a korszak reformpedagógiai törekvéseihez, gyermekközpontú irányzataihoz ambivalens volt, a pedagógust foglalkoztatta a Társadalomtudományi Társaság polémiája a középiskola reformjáról, amely először a Huszadik század folyóiratban zajlott, majd annak anyaga önálló kötetben is napvilágot látott. Ennek rá gyakorolt hatásáról legifj. Szász Károly miniszteri tanácsosnak is beszámolt egyik levelében. A jelenséggel kapcsolatos kéziratának, vonatkozó munkáinak és a korabeli sajtónak kvalitatív elemzése során komplex választ kaphatunk arra, hogy a magyar nevelésügyben milyen pedagógiai innovációk előzték meg, és miként jelent meg hazánkban a századfordulót követő években a nyugatról indult (Ellen Key; Cecil Redie stb.) nevelésfelfogásának alapjául Rousseau-t jelölő új irányzat, illetve milyen kérdéseket vetett fel az oktatással és társadalomtudománnyal foglalkozó szakemberek körében. Az *V. 3. Hazai neveléstörténeti kutatási előzmények a magyar nőnevelés történetében a 19–20. század fordulóján bekövetkezett*

paradigmaváltással kapcsolatban alfejezetben megjelennek a dualizmus korának nőneveléssel foglalkozó legfőbb képviselői (Pukánszky, Kéri, Kereszty), valamint a szaksajtóra való kitekintés (Nóbik). A korabeli viszonyokat konkrét eset kapcsán szemléltettük az *V. 4. A nőnevelés témakörének Országos Nőképző Egyesülettel kapcsolatos, első fókuszált megjelenése Imre Sándor Csiky Kálmánné Gönczy Etelkának írt 1906-os levelében* fejezetben, ahol egy terjedelmes, a 19. század második felének szellemi és szociális légkörét megjelenítő bevezetőt követően térünk rá a címben kijelölt témára. A fejezet deklarált célja volt, hogy betekintést nyújtson a 20. század elejének magyar nőnevelésébe, és tágítsa a nőtörténetről alkotott képet Imre Sándor és Csiky Kálmánné alakján keresztül, akik saját munkájuk során ugyanúgy fontosnak ítélték meg a nők minél magasabb szintű és színvonalú oktatását. Kutatásunk során nyilvánvalóvá vált és jelentős eredményként kezeljük, hogy Imre Sándor Gyertyánffy Istvánnal szemben a jövő kihívásaival szembenézve már egy számottevően partneribb szerepet szán a női nemnek, ahogy nagy példaképe Széchenyi István is jelentős szerepet osztott az individuumnak az egységes nemzet megteremtésében. Imre Sándor - hogy minél hitelesebb nőnevelő tevékenységet fejthessen ki -, tájékozódik, kutat, tanulmányokat ír, előadásokat hallgat, hogy előlendítse a nőnevelés áldatlan hazai helyzetét. Nemzetnevelés fogalmát számos esetben leírták, de egy kutatás sem hívta fel a figyelmet, hogy a bár óvatos nyitottsággal, de a reformpedagógia újításaival (lélektan; gyermektanulmány,) és a nőnevelés ügyével is foglalkozott. A századfordulón a reformpedagógia megjelenésével az iskolai helyzet megújítása mellett, egyre inkább felmerült a nők oktatásának kérdése is, amely már nem kizárólag a háziasszonyi szerepre készítette volna elő őket, és helyet kaptak már olyan gondolatok, amelyek szerint: „a férfiaknak és nőknek teljes egyenlőségét követeli a társadalmi és állami élet minden terén, a mely azonban természetesen a nők számára a kötelességek teljes egyenlőségét is követeli minden téren, a melyen működnek: az ismeretek elsajátíthatása terén semmiféle különbségnek nem szabad léteznie fű- és leánynövendék közt.” Imre Sándor Csiky Kálmánnének címzett levelének analízisa során nyilvánvalóvá vált számunkra, hogy érdemes Imre Sándor nőnevelési gondolatait áttekinteni, mert értékes neveléstörténeti momentumokat tartalmaznak a levelei és írásai is. 1906 nyarán Pap Károly továbbítja Imre Sándornak Csiky Kálmánné ONE alelnök megkeresését a felső leányiskola igazgatói állásának betöltése ügyében. Váratlanul érte a megkeresés, vonakodott a gyors döntéstől, de a „nagy fontosságú intézmény” hírneve miatt megfontolta a váltást. Válaszát azért is tartjuk lényeges momentumnak a nőnevelés történetében, mert közismert, hogy ebben az időszakban új hullámokat vert a nővita, amely kérdés a nők egyetemi tanulmányainak dilemmájával is bővült. Nagy port kavart Kmety Károly jogásznak, a budapesti egyetem professzorának felszólalása, amely szerint nem liberalizmus, hanem egyenesen vandalizmus, ha engedélyezik, hogy a nők

egyetemen tanulhassanak. *A nőnevelés és a lélektan összefüggései Imre Sándor gondolatrendszerében a jelentősebb vonatkozó nemzetközi és hazai kongresszusok fényében (1913)* című alfejezetben kitértünk arra, hogy az 1910-es évekre az életmódreform mozgalmak már világszerte elterjedtek, és számos konferencia is szólt a nők nevelésének kérdéséről. 1912. június 10-én Nagy László javaslatára Imre Sándort a gyermektanulmányozók első kongresszusa előkészítő bizottságának tagjai közé választják és a tanulók értékeléséről előadást is tartott a kongresszuson. A pécsi kongresszuson tapasztaltak is hatással voltak Imre Sándorra is, aki a Csiky Kálmánénak írt levél után néhány évvel, Kolozsvárról Budapestre költözve, újfent felvette a fonalat a nőnevelés ügyében. 1913-ban *A nőnevelés és lélektan* címmel megjelent tanulmányában a német *Bund für Schulreform* nagygyűlése 1913. okt. 4–6. között Breslauban zajló konferencia ambivalens és hiányos eredményeiről számolt be. Imre Sándor a kongresszus kapcsán felmerült gondolatai sokkal árnyaltabb képet eredményeznek, mint a korábbiak. Lényeges eleme, hogy nem hitt a koedukált oktatásban, mert nem tartja lehetségesnek, hogy a fiú és lány diákok fizikai és lelki különbségeiből fakadó igényeit egy közösségen belül megnyugtatóan kezelni tudják a tanárok. A családon kívül a pedagógus szerepét továbbra is nagyon nagyra tartja, ahogy ezt későbbi munkáiban is hangoztatja. Továbbá felmerült benne egy a lányok oktatásával kapcsolatos komplex, empirikus kutatás igénye, amely felettébb újszerű gondolatnak számított a korában. Meglátásunk szerint bár a világháború közelebb hozta a munka világát a nőkhöz, de mivel ebben az időszakban a férfiaké volt a főszerep, ezáltal hazánkban a nőkép visszatért az 1848-as szintre, ahol főként lemondást, gondozást, jótékonykodást, háttérországot követeltek tőlük.

A hatodik rész kitér a nő ambivalens hivatására a közgondolkodásban az I. világháború éveiben (1915–1918), Perczelné Kozma Flóra nőnevelő és Neményi Erzsébet újságírói tevékenységére Gyertyánffy István a *Levelek a feminizmus és a nőnevelés kérdése köréből* (1917) című munkája alapján. Megjelenítjük a reformpedagógia aspektusait Gyertyánffy Istvánnál, a Theano-nevelést a két pedagógus kapcsolatának és a Gyertyánffy-napló vonatkozásában, Berta Ilona munkásságát és az *Epilógus* nőképét a VI. 4. *Berta Ilona működése és az Epilógus nőképe* résznél. Ahogy a századfordulón számos közméltóság felszólalt és óvatosságra intette a reformpedagógiával kapcsolatos változtatást sürgető hangokat, így a nőnevelés ügyével kapcsolatban is voltak, akik bár nem zárkóztak el a feminista törekvések megvalósításától, de felkészülési időt kértek. Ezekhez tartozott Gyertyánffy is, aki türelmet kért a nőktől politikai szerepvállalásuk gyakorlása ügyében. Felhívja a figyelmet arra, hogy a nőnevelés kérdése egybevág a korban központi helyet betöltő nemzetnevelés elképzeléssel, és ez esetben fontos, hogy a feminizmus eszméinek minél gördülékenyebb megvalósítása érdekében át kell alakítani a magyar nőnevelési rendszert. Gyertyánffy esetében szét kell

választani a nőnevelés és a feminizmus gondolatát. Mert a nőnevelés fontosságát ő is erősen hangsúlyozta, miközben a feminizmustól ódzkodott, és felesleges magamutogatásnak bélyegezte a nők szabad pályaválasztását. Nem tartjuk szerencsésnek azt a körülményt, hogy az általa sokra becsült, és valóban nagy értéket képviselő női gondolkodók a kor kontextusának megfelelően kis különbségekkel (pl.: szavazati jog kérdése) szinte teljesen azonos nézeteket vallottak vele, ezáltal - hasonlóan manapság a közösségi médiában tapasztalt jelenséghez - egy egysíkú szociális vélemény-buborékot húztak a pedagógus köré, amely hosszú távú következménye a töredezett nyilvánosság lett. Ehhez asszisztáltak a nőírók is, mind a Nemzeti Nőnevelésben, mind a lányoktatási intézményekben, például a Berta Ilona vezetésű Erzsébet Nőiskolában. Ebben az időszakban Imre Sándor Gyertyánffynál már egy sokkal modernebb nőnevelési hozzáállást tanúsított. Ez a különbség kézzelfoghatóvá vált, amikor recenziót írt mestere munkájáról, és ő nem női hóbortként értelmezi a nők politikai ambícióit. Gyertyánffy 19. századi közepi írásaiban és kézírataiban még a nagyon hagyományos képpel találkozunk, és a társadalmilag támogatott, ezáltal berögzült elképzelés a nők szerepéről nála sokkal tovább meg is marad. Gyertyánffy úgy érzi, hogy a holt nyelvek tanulása, a tánc, az illedelmes hajlongások kora lejárt, és egy ókori ihletettségű (Theano), de sokkal gyakorlatiasabb nő ideált (*régi világbéli székely asszony*) vázolt fel munkáiban, aki művelt, tiszta, takarékos, és a háború viszontagságai között is képes kétkezi munkából fenntartani magát és gyermekeit, akár a férje nélkül is. Mivel az ilyen típusú nő; a valódi Theano megteremtéséhez nincs szükség egyetemi végzettségre, a lányok oktatásának ideális helyszíne a polgári leányiskola és gyakorlati szempontból felszerelt internátusa.

A hetedik fejezetben első világháború utáni évtized társadalmi életében, pedagógiai sajtójában (1924–1929) feltűnő, magyar nőnevelés kérdését vontuk be vizsgálódásainkba, valamint a nők iskolázásának problémáit ismertettük Imre Sándor tanulmánya és *Neveléstanának* gondolatai alapján, végül Imre Sándor nőnevelési tevékenysége és hatása került a középpontba. Magyarországon először a Tanácsköztársaság különleges terepet biztosított a női emancipációs törekvések megformálásához, de a felszabadultság nem tartott sokáig, ugyanis a Tanácsköztársaság bukása, az első világháború elvesztése és a trianoni döntés következtében elcsatolt területek tragédiája után politikai és társadalmi konzervativizmus következett, amely még évekig nem tette lehetővé a nő-kérdés valódi kibontakozását. Néhány évvel később Imre Sándor 1924 november 10-én *A nők iskolázásának problémái* címmel előadást tartott a Feministák Egyesületének vonatkozó tematikájú értekezletén. Önmagában ez a tény is figyelemfelkeltő, hogy korábbi nyitott, de szerfelett óvatos hozzáállását hátrahagyva, nem zárkózott el ettől a közegetől, hanem konstruktív párbeszédet folytatott velük, majd előadásának kibővített változata *A nőnevelés szervezése* címmel a Kisdiednevelésben jelent

meg. A pedagógus korszerűen közelít ahhoz az addigra minden szempontból elavult állásponthoz, hogy a nőket elegendő az anyaságra előkészíteni, némi műveltségelem átadásával. Noha Imre Sándor mindvégig ragaszkodik ahhoz az perspektívához, hogy a nemi, - és fejlődésbeli sajátosságok miatt a koedukáció nem lehetséges, nagyon lényegesnek találja, hogy minden lány megtalálja a profiljába illő iskolát, a leányiskolák megújításának létjogosultságát az 1920-as népszámlálási statisztikai adatokkal is alátámasztotta. A *VII. 2. Imre Sándor nőnevelési tevékenységének és hatásának reprezentációja különböző egodokumentumokban* című alfejezetben arról írunk, hogy a két világháború között már szakmailag termékeny, koedukált műhelyek működtek az egyetemeken Imre Sándor körül, ezt bizonyítják hallgatói visszaemlékezései is. Itt egyértelmű ellentét mutatkozik Gyertyánffyval, aki nem tartotta helyesnek a nők egyetemi tanulmányait. Az is egyértelmű, hogy Imre Sándor női hallgatóiból többen választották az értelmiségi pályát, neves gyermekpszichológus, neveléstörténész, leányiskola vezető és közgazdász került ki közülük, ezáltal Imre Sándor hatása a nőnevelés terén is bizonyított.

VI. Kutatói válaszok

Egy 2018-as elhatározásunk volt, hogy az Imre Sándor-jelenség ideológiáktól mentes korszerű neveléstörténeti narratívája megszülessen. A mikrotörténeti megközelítés, mint meghatározott módszer, szinte azonnal nyilvánvalóvá vált, amikor felfedeztük az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában a Levelestár Imre Sándorral kapcsolatos primer dokumentumait. Szövegeinek újraolvasásával egy váratlan univerzum, egy eddig kiaknázatlan lehetőség nyílt meg számunkra. Így disszertációnkban végül nyomtatott szövegek, kiadatlan források és a vonatkozó kritikák szövegeinek elemzése található.

Először megállapítottuk, hogy mennyire nem volt pártatlan az a megközelítés, amely Imre Sándor korabeli és későbbi recepcióját jellemezte, ezért mindenképpen kutatói célul tűztük ki a pedagógus rehabilitálását. Majd kutatásunk során feltártuk Imre Sándor nemzetnevelés-fogalmának arcait, egy szerteágazó interdiszciplináris témát kaptunk, amely ráébresztett bennünket, hogy ebben a témában, ennek a sokrétű szakembernek valamennyi nézetének, reflexiójának komplex leírása lehetetlen vállalkozás. Hiszen nemzetnevelési koncepcióját a mindenkor Magyarországon összes lakójára; kisgyermekkortól az időskorig, az alacsonyabb társadalmi rétegtől az arisztokráciáig mindenkire kiterjesztette. Azonban megragadta figyelmünket Imre Sándor Csiky Kálmánnak írt levele, amely arról árulkodik, a szerző miként fordult a századfordulón a nőnevelés kérdéséhez. A konkrét eset feldolgozásából készült

korábbi tanulmányunk, illetve dolgozatunk arra a jelentős paradigmaváltásra reagál, amelyet elsősorban a vizsgált téma történelmi kontextusának megváltozása eredményezett. Avagy, hová fejlődött, miként alakult Imre Sándor nők képzését érintő érdeklődése a századfordulótól egészen legérettebb művének, a *Neveléstannak* (1929) vonatkozó elméletéig, illetve mely gondolatok voltak a társadalmi és neveléstudományi előzményei. Mivel ennek a korszaknak közepén érkezett a reformpedagógia hazánkba, amely a századfordulón olyan szintű szimbiózisban volt a gyermek, - és így a lánynevelés és nőkép változásával, hogy értelmetlen lett volna a fenti jelenségek tárgyalását a mozgalom ismertetése nélkül tárgyalni.

Miközben szűkítettünk a témát, mégis egy tágabb spektrumot választottunk, hogy egy komplexebb képet kapjunk, ezért összevetettük Imre Sándor gondolatait Gyertyánffy Istvánéval. Gyertyánffy kiválasztása egyrészt intuitív volt, másrészt a neveléstörténetben nagyon hasonló helyet elfoglaló, vezető pedagógust és szakembert kerestünk. Megkönnyítette döntésünket az a közös levélhalmaz, amelyet egymással váltott a katolikus mester és református "tanítványa." Inspiráló volt, hogy mivel két külön generációról beszélünk, ezért a két pedagógus aktív alkotói évei az 1860-as évek közepétől 1945-ig csaknem 80 évet ölelnek fel, ezáltal szépen kirajzolódott, hogyan módosult a korabeli nőkép a sajtóban és a két férfi gondolataiban, reflexióiban; egészen a Rousseau-féle Zsófia képre hajazó Gyertyánffy ideáltól Imre Sándor modern nőképéig. Írásunk újdonsága továbbá, hogy Imre Sándor nőnevelési elveivel eddig nem foglalkozott kutató, és Gyertyánffy esetében is kevesen, csak három a dolgozatunkban is hivatkozott, motiváló, főként a Theano-pedagógiát érintő tanulmány született.

Dolgozatunk sajátossága még, hogy mivel meg vagyunk győződve arról, hogy a nőnevelés helyzetének tárgyalásakor nem mellőzhetjük a női gondolkodók ezirányú észrevételeit, ezért a mikrotörténet mentén haladva bemutatjuk számos olyan alig ismert nőíró, női nőnevelő, újságíró, illetve Imre Sándor némely egyetemi hallgatónőjének életútját, akik a két szerzők legalább egyikével szakmai kapcsolatban álltak, kölcsönösen hatottak egymásra, és leveleik, visszaemlékezéseik nagyrabecsülésről árulkodnak.

Kutatási előfeltevéseink mind a tartalmat, mind a módszertant tekintve ily módon beigazolódtak. A két pedagógus munkásságának és kézírataik anyagának mentén tártuk fel a dualizmus kori magyarországi nőtörténet különböző dimenzióit, annak előzményeit és következményeit, alapvetően a városi közép- és felső rétegekre, illetve a nőemancipáció, a női életmódváltás fontosabb lépéseire és eredményeire koncentrálnak. És azt az eredményt kaptuk, hogy ahogy a történelem, úgy a két pedagógus kérdéshez fűződő aspektusa is folyamatos mozgásban volt, és idomult (Gyertyánffy Istvánnál a legtöbb esetben) vagy ellenállt a kor társadalmi elvárásainak (Imre Sándornál több alkalommal), miközben gondolatrendszerüket

befolyásolták a kor nő gondolkodói is, ahogy ők is hatottak szakmájuk női képviselőire, tanítványaikra. Ahogy feltételeztük, mikrotörténeti eszközök segítségével még tárgyilagosabb képet kaphattunk Gyertyánffy István és Imre Sándor szerzői személyéről, kialakult nőképéről és (nő)nevelői tevékenységéről, és talán szerénytelenség nélkül állíthatjuk, hogy ezáltal is tettünk egy kis lépést afelé, hogy róluk és munkásságukról végre kollektívvé váljon egy objektivitásra törekvő, előítéletektől mentes általános diskurzus.

VII. További kutatási lehetőségek

Jelen kutatás további kutatási lehetőségeket rejt magában. Bővíthető akár a vizsgálati időintervallum, az elemzésbe bevont személyek, és egyesületek köre, a problémátörténeti fókusz, illetve a források kiválasztása is. Az egyik irányt Gyertyánffy István és Imre Sándor egyéb helyeken őrzött kéziratainak feltárása jelenheti (pl.: Ráday Levéltár, vonatkozó megyei könyvtárak és levéltárak: így a SZTE Levéltára), amely az általunk kutatott nőnevelési narratívát, de akár a két pedagógus más típusú érdeklődését (pl.: kísérleti pszichológia vagy politika) is árnyaltabban mutathatja be. Mivel a velük kapcsolatos szakirodalom még hagy némi kívánnivalót maga után, szinte minden olyan vizsgálat, amely munkásságuk egy-egy szegmensét hivatott bemutatni, gazdagíthatja a hazai neveléstörténetet.

Munkánk során gyakran érintettünk olyan női életutakat, amelyek nem szorosan kapcsolódtak a dolgozat tematikájához, de terveink között szerepel a jövőben további nőíró, újságíró és női nőnevelő pályaképeinek és munkásságának feltárása, ugyancsak mikrotörténeti eszközök segítségével. Másrészt a hazai nőkép és nőnevelés történetének megismeréséhez kiaknázatlan lehetőségeket nyújtanak a kutatók számára egyaránt a 19-20. századi korabeli sajtótermékek és a kéziratári és levéltári források. Például Budapest Főváros Levéltárának 1945-ös népszámlálási adatai még számos további információt (pl.: szobák száma, mérete, berendezési tárgyak) szolgálhatnak a nők korabeli helyzetének, életkörülményeinek élethű rekonstruálására, ahogy egyéb vonatkozó primer forrás; levelek, naplók, memoárok, illusztrációk, fényképek, évkönyvek rejtőzködő adatai is gazdagíthatják a magyar nőtörténet forrásgyűjteményét.

Irodalom

- "Asszonyoknak igen sokat kell tudni...": új kutatások a nőnevelés történetéről, ÁCS Marianna szerk., Pécs, Kronosz, 2019.
- CZEFERNER Dóra, *A New York-i Schwimmer Rózsa-hagyaték jelentősége a nőoktatás szempontjából= "Asszonyoknak igen sokat kell tudni...": új kutatások a nőnevelés történetéről*, ÁCS Marianna szerk., Pécs, Kronosz, 2019, 124-144.
- DOMBI Alice, *A neveléstörténet-írás mint a kulturális emlékezet forrása = A neveléstörténet-írás új útjai: a 2007. október 4-5-én Egerben megrendezett neveléstörténeti szimpózium előadásai*, szerk. PUKÁNSZKY Béla, Budapest, Gondolat, 2008, 232-239.
- DONÁTH Péter, *Konszenzuskereső reformer a válságok és szélsőségek korában – Imre Sándor a nemzeti együttműködés akadályairól, művelődéspolitikai szerepvállalásáról, a köznevelésről, s a magyar pedagógiáról*, Budapest, Trezor Kiadó, 2022.
- DROPPÁNNÉ DEBRECZENI Éva, *Gyertyánffy István*, Budapest, Budapest, OPKM, 2003.; DOMBI Alice, *Gyertyánffy István nevelői működése, a Theano-pedagógia = A XIX. századi magyar pedagógusok a polgárosodásért*, szerk. Dombi Alice, Oláh János, Gyula, APC-Stúdió, 2003. 163-172.; több néhány soros hivatkozás történik Gyertyánffy-ra: KÉRI Katalin, *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon: nemzetközi kitekintéssel és nő történeti alapozással*, Pécs, Kronosz, 2018.
- Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? a női szerepek változása a 20. századi Magyarországon: tanulmányok*, szerk. PALASIK Mária, SIPOS Balázs, Budapest, Napvilág, 2005.
- HEKSCH Ágnes, *Imre Sándor neveléseméleti tevékenysége 1919-ig*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1959.
- KELEMEN Elemér, *A pedagógus Gyertyánffy István és a budai Paedagogium = Uő., A tanító a történelem sod ában - Tanulmányok a magyar tanítóság 19-20. századi történetéből*, Pécs, Iskolakultúra, 2007, 71-77.; KELEMEN Elemér, *Gyertyánffy István, a tanítók tanítója (1834-1930)*, Tanító, 2009/10, 1-3., FIZEL Natasa, *A polgári iskolai tanárképzés professzionalizációja és intézményesülésének utolsó szakasza: Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola és a Ferenc József Tudományegyetem együttműködése a tanárképzés területén (1928 - 1947)*, Doktori értekezés, Eger, Eszterházy Károly Egyetem, 2018.
- KERESZTY Orsolya, *"A nő és a társadalom" a nők művelődéséért, 1907-1913*, Budapest, Mati, 2011, 37.
- KÉRI Katalin, *Hölgyek napernyővel: nők a dualizmus kori Magyarországon, 1867-1914*, Pécs, Pro Pannónia, 2008;
- KÉRI Katalin, *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon: nemzetközi kitekintéssel és nő történeti alapozással*, Pécs, Kronosz, 2018.
- KÉRI Katalin, *Női élet, leánynevelés az újkorban - Válogatott tanulmányok*, Budapest, Gondolat, 2015.
- KISS Dávid, *Irodalomtanítás a digitális fordulat határán*, Korunk, 2021/2, 66-72.
- KOZMA Tamás, *Pedagógiánk paradigmái = Neveléstudomány az ezredfordulón*, szerk. Csapó Benő és Vidákovich Tibor, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001, 23-38.
- MAISCH Patrícia, *A lánynevelés lenyomatai 19. századi női naplókban= "Asszonyoknak igen sokat kell tudni...": új kutatások a nőnevelés történetéről*, ÁCS Marianna szerk., Pécs, Kronosz, 2019, 145-159.
- MARTINKÓ József: *Imre Sándor erkölcsi nevelésről vallott nézetei napjainkban = Az erkölcs szépsége - A kaposvári Erkölcs-, Művészetfilozófiai és -nevelési Konferencia előadásai—2003., augusztus 27-29.*, szerk. CZIRJÁK József et al., Kaposvár, Kaposvári Egyetem Csokonai Vitéz Mihály Pedagógiai Főiskolai Kar, 2005, 364-378.
- NÉMETH András, *A magyar pedagógia tudománytörténete*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2005, 247-257.
- NÓBIK Attila, *A pedagógiai szaksajtó és a néptanítói szakmások a dualizmus korában*, Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2019.
- PETŐ Andrea, *Társadalmi nemek és a nők története = Bevezetés a társadalomtörténetbe*, szerk. BÓDY Zsombor, Ö. KOVÁCS József, Budapest, Osiris Kiadó, 2006.
- PUKÁNSZKY Béla, *Imre Sándor neveléstana [tanulmány] = IMRE Sándor: Neveléstan: bevezetés az iskolai nevelés munkájába*, Budapest, 1995, 339.
- S. HEKSCH Ágnes, *Imre Sándor művelődéspolitikai rendszere*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1969.